

КРЕМЕНЕЦЬКІ СЕМІНАРИСТИ XIX СТ.: СТАТУС, МОНІТОРИНГ, РЕЙТИНГ

Назар БАГНЮК

Хоч учні сільських шкіл і навчально-ремісничих училищ могли потрапити до духовної семінарії в основному через духовні училища, ці світські навчальні заклади залишалися у полі зору духовенства і результати їх діяльності постійно контролювалися й оприлюднювалися. Показовим у цьому плані є «Список селянських дітей, які навчаються в сільській школі с. Велика Борщівка Кременецького повіту в 1871 році», підготовлений священником Великоборщівської парафії. Причому список складено за рейтинговим принципом: першими показані учні, які досягли найкращих успіхів в оволодінні знаннями та відповідними навиками. Для прикладу, розпочинається список Іваном Явнюком, який «дуже добре читає, добре співає в церковному хорі, знає три арифметичних дії і пристойно пише»; другий у списку — Стефан Шандрук, в якого успіхи дещо слабші: «Добре читає, непогано співає в хорі церкви, пристойно пише і вивчає арифметику», а третім — Федір Мельничук, який «добре читає, непогано співає у церковному хорі та непогано пише» і так далі, за принципом спадання навчальних досягнень.

Діяльність Почаївсько-Лаврського навчально-ремісничого училища безпосереднього відношення до Волинської духовної семінарії не мала, проте конкретно ілюструє зацікавленість волинського духовенства у розширенні навчально-виховного впливу на дітей громадян різних соціальних груп. У грудні 1872 р. Лаврське училище нараховувало 34 учні, що навчалися іконописному, друкарському, палітурному, слюсарному, столярному, кравецькому і шевському ремеслу. Найстаршому учневі було 15 років, наймолодшому — 6. Підтвердженням уваги церковного керівництва до світських навчальних закладів стало інспектування Лаврського училища архієпископом Волинським і Житомирським влітку 1873 року. Інспекція змістила акцент не на практичні ремісничі предмети, а на богословські дисципліни: учні демонстрували знання Священної Історії, Старого і Нового Заповітів, Катехизису, церковної атрибутики та релігійної обрядовості й умінь виконувати молитви та церковні пісні. Зі світських дисциплін інспекцію зацікавили успіхи учнів з російської мови, арифметики, географії та медицини, їхні навички у читанні та письмі. Оволодіння ремеслами фактично не інспектувалося: члени інспекції подивилися в збірці учнівських робіт, роботу у майстернях і завершили інспектування прослуховуванням співу учнів «Боже, царя храни».

Духовні навчальні заклади перебували під постійним наглядом і систематичним інспекторським контролем зі сторони вищих церковних інстанцій. Перевірки носили комплексний характер. Здійснювався аналіз контингенту слухачів, виконання навчального програмового матеріалу, рівня викладання предметів, стану морально-релігійного виховання, глибини знань і майстерності практичних навиків вихованців, а також кадрове та матеріальне забезпечення навчального процесу. Так, 84 вихованки Волинського училища дівичь духовного звання вивчали Закон Божий, російську і церковнослов'янську мови, арифметику, російську і загальну історію та географію, чистописання, співи, рукоділля та домашнє господарство. Причому Закон Божий, російська мова, чистописання, арифметика та рукоділля вивчалися упродовж всього навчання, а такі предмети, як співи, читання церковних і світських текстів виносились на позакласне читання. Основна особливість навчального процесу: «Викладачі зверталися переважно до практичного методу, прагнучи, щоб усі вихованки брали участь у навчальному процесі, уникаючи буквального заучування матеріалу, і вимагали, особливо від вихованок старших класів, письмових вправ». Дещо інша методика застосовувалася у морально-релігійному вихованні: вона полягала у постійному нагляді за поведінкою учениць, як у класах, так і в позанавчальний час, у застосуванні усних настанов і в обов'язковому читанні вихованками священних та інших книг морально-релігійного змісту, які вчили християнських чеснот.

Вищезгадане засвідчує той факт, що Волинська духовна семінарія в Кременці була своєрідним організаційно-методичним центром духовної та світської освіти в регіоні, а тому характер, рівень і якість навчального процесу, роботи наставників і роботи

семінаристів мали бути взірцевими для інших освітніх установ губернії.

Хід навчального процесу та його результати фіксувалися у низці офіційних документів, насамперед у відповідних журналах, але основними серед них були річні звіти ректора про навчальну та виховну роботу (окремо!), які заслуховувалися на Педагогічних зборах Правління семінарії. У звіті про навчальну роботу ректор аналізував якісний склад і динаміку викладацьких кадрів, професійний рівень роботи кожного викладача у контексті його успіхів і недоліків,

порівнював навчальні успіхи семінаристів з минулим навчальним роком, характеризував рівень вивчення кожного навчального предмета в аспекті якості його засвоєння та достатності матеріального і методичного забезпечення. У звіті наголошувалося, що при відсутності навчального підручника викладач повинен самостійно, на основі програмних документів підготувати відповідний матеріал для семінаристів. Тут часто йшлося про «незручності», які виникали у навчальному процесі з причини недосконалості деяких навчальних програм або посібників, і висловлювалися відповідні рекомендації з цього приводу. Частина річного звіту стосувалася аналізу відвіданих ректором семінарії занять, рівня роботи викладачів і якості знань семінаристів, продемонстрованих на цих заняттях. Багато місця приділялося контингенту семінаристів: аналізувався їх склад і поповнення за рахунок нового прийому, переведення із класу в клас, позитиви та негативи в оволодінні навчальними дисциплінами, особливості та результати перевірних і випускних іспитів, специфіка розрядних (рейтингових) списків. Йшлося навіть про кількість та якість написаних семінаристами робіт з різних навчальних предметів, про забезпечення навчального процесу необхідною літературою.

Високі вимоги ставилися до викладачів і наставників семінарії. Щоб зайняти посаду, претендент повинен був пройти відповідне випробування: він мав показати, за сучасною термінологією, три своєрідних майстер-класи, тобто провести три пробних (показових) заняття з фахової дисципліни. І лише за результатами аналізу й оцінки методичного рівня морально-виховного впливу та пізнавальної цінності таких занять претендента рекомендували до офіційного призначення на вакантну посаду. Результати кожного пробного заняття фіксувалися письмовим актом з детальним висвітленням позитивних моментів і недоліків у роботі претендента. Акт підписували всі члени Правління семінарії, що були присутні на занятті, — і тільки після всіх цих формальностей приймалося рішення щодо призначення на посаду.

Офіційні документи вимагали від викладача семінарії: «Метод викладання повинен допомагати правильному розвитку природного дару і стимулювати діяльність розумових сил учня, так щоб пам'ять його не була перевантажена без потреби та нічого не сприймала без осмислення». Викладач був зобов'язаний чітко пояснити учням зміст навчального матеріалу, і при перевірці їх знань звернути увагу не на механічне відтворення тексту підручника, а на розуміння його змісту, що передбачає вільний творчий виклад засвоєних знань з глибоким і достатнім

їх усвідомленням. Методична вимога окреслювалась чітко: семінарист повинен не запам'ятати, а зрозуміти матеріал.

Загальні методичні вимоги конкретизувалися предметними вказівками, як от, уроки фізики мали супроводжуватися відповідними дослідами, а на уроках з гуманітарних дисциплін повинні широко використовуватися письмові вправи учнів (написання творів за відповідною тематикою, переклад іншомовних текстів рідною мовою і навпаки). Причому в усіх письмових вправах і з усіх предметів увага приділялась не стільки граматичним правилам (які самі собою були обов'язковими), скільки логічній структурі викладу тексту. Це в першу чергу враховували вчителі при перевірці учнівських робіт. Наступна методична вимога — організація читання семінаристами відповідної основної та додаткової літератури, особливо з фахових предметів. В цьому викладачі контактували із працівниками бібліотеки, а також спрямовували учнів на читання таких книг, які або поглиблювали їхні знання, або допомагали ліквідувати «прогалини» в освоєнні навчальних предметів. В системі практичного навчання ключовою ланкою була підготовка й оприлюднення проповідей семінаристами старших класів. При цьому учні випускного 6 класу проголошували кращі, самостійно підготовлені проповіді безпосередньо у храмі, а пробні — перед колегами в аудиторії.

Керівництво духовної семінарії максимальну увагу приділяло методичній стороні роботи викладачів, особливо у контексті їх взаємодії з учнями. В офіційних документах, що регламентували форми і методику роботи викладача на занятті, акцентували на двох моментах: високопрофесійний, змістовний якісний виклад нового матеріалу і забезпечення його ґрунтового засвоєння через активну роботу семінаристів на уроці в режимі постійного контролю зі сторони вчителя, котрий зобов'язаний залучати учнів до осмислення нового навчального змісту. Наприкінці заняття йшов обов'язковий процес закріплення. Стосовно повного змістового навантаження семінариста на одне занят-

тя: викладач не мав права перевантажити своїх слухачів, що негативно впливає на якість засвоєння ними матеріалу. Відповіді семінаристів повинні були логічно структурованими і грамотними в мовному відношенні. Упродовж місяця викладач зобов'язаний оцінити успіх кожного учня, причому, як підкреслювалося, принципово і без будь-яких послаблень. Водночас керівництво семінарії контролювало навчальний процес у плані співмірності навчальних навантажень з потенційними можливостями семінаристів.

Наступним після кадрового важливим моментом організації навчального процесу було його матеріально-технічне та інформаційно-літературне забезпечення. Прикладом того, як керівництво семінарії турбувалося про матеріальне забезпечення навчальних занять, можуть служити рекомендації Навчального комітету семінарії щодо облаштування аудиторій відповідними меблями. Головна вимога: такі меблі повинні відповідати гігієнічним і педагогічним вимогам, а це передбачає відповідні розміри парт і лавок до них та відстаней між ними. Тому вважалося за необхідне мати три типи меблевих наборів: для молодших, середніх

і старших класів. Це сприяло профілактиці захворювань чи деформацій кісткової системи учнів, а якщо такі хворі були серед семінаристів від народження, для них виготовлялися спеціальні ортопедичні стільці. Визначалась навіть така деталь: нижня рейка, що скріплювала бокові стінки парт, повинна бути зручною як підніжка-опора для ніг семінариста, а спинка парт для зручності сидіння повинна мати нахил 100 градусів від стола. Тоді ж було прийняте рішення про використання двомісних парт з автономними кришками для кожного учня. Необхідні рекомендації щодо виготовлення педагогічно та гігієнічно зручних парт були викладені у формі таблиці, де вказувалися параметри парт відповідно до зросту учня.

Рівень забезпечення закладу освітньою навчальною літературою — один із важливих факторів гарантування ефективності навчального процесу як в аспекті методики й організації викладання, так і в аспекті якості знань і практичних навиків учнів. Єпархіальний часопис «Волинські єпархіальні відомості» постійно публікував рубрику «Бібліографічні відомості», де здійснювався огляд новинок літератури релігійного та світського характеру і давалась довідка про можливості придбання книги через пошту. Крім літератури загального призначення, часопис публікував списки книг для духовних закладів освіти. Такі списки формували Педагогічні збори Правління семінарії і затверджувалися вищими церковними посадовцями.

У грудні 1875 р. Педагогічні збори семінарії запропонували до використання список літератури із 243 найменувань. Релігійно-богословська література займала 55 позицій, тобто менше 20% всього списку. Сюди увійшли книги із життя святих, історії церкви, пояснення Богослужіння і церковної атрибутики, історія та опис відомих церковних храмів, значення молитов і Заповідей Божих. Більше 80% списку складала література світської спрямованості. Йдеться про видатні історичні персоналії (Іван Грозний, Іван Сусанін, Петро I, Михайло Ломоносов, Михайло Кутузов, Богдан Хмельницький), про твори Івана Крилова, Олександра Пушкіна, Жульє Верна, Майна Ріда, Данієля Дефо, Фенімора Купера, про навчально-пізнавальні видання історичної, географічної, природничо-наукової тематики, про морально-повчальну літературу, пригодницькі, казки, різноманітні збірники пізнавального і навіть розважального характеру. Привертає увагу вартість книг: від 6 копійок («Життя преподобних Антонія і Феодосія Печерських») до 3 рублів, причому дві третини книг коштували менше 1 рубля. Найдорожчі книги — «Російські свята» і «Гнізда, нори і логовища» — по 6 руб., «Земля і люди» та «Всесвіт» — по 4 руб. Списки фундаментальної навчальної літератури для духовних училищ, семінарій, академій формувалися Господарським управлінням при Святійшому Синоді.

Перший розділ офіційного дозволеного списку складали підручники та посібники з богословських дисциплін: Біблія, Апостол, Євангеліє, Катехизис, Псалтир, Часослов, Літургія (всі — російською, грецькою і слов'янською мовами), а також Рекомендації до вивчення Християнського православного догматичного Богослов'я, Вступ до православного Богослов'я, Історія церковна та Історія російської церкви (російською мовою) — всього 27 найменувань. До другого розділу «Загальні підручники та інші книги» входили алгебра, арифметика, астрономічна географія, географія Російської імперії, порівняльна географія, атласи з російської історії, географічні атласи, граматики (російська, грецька, слов'янська та інші — всього 9 мов), геометрія, візантійські історики (10 книг), загальна історія, психологія, тригонометрія, історія літератури, теорія словесності, словники (9 мов), хрестоматія (6 літератур) та інші — всього 34 найменування.

У поясненні до Каталогу вказувалося, що духовні навчальні заклади замовляють книги лише за готівку, а книги, що не внесені до Каталогу, але дозволені для використання у навчальному процесі, замовляються тільки в Санкт-Петербурзького книготорговця Глазунова, котрий мав монополіне право торгівлі навчальною літературою.